

ÇOKLUK VE GERÇEKLİK: WILLIAM JAMES'İN MONİZM ELEŞTİRİSİ ÜZERİNE DELEUZECÜ BİR OKUMA

Emre ÖZTÜRK*

ÖZET

Gilles Deleuze ve William James, canlılığın, farkın, hayatın ve çokluğun düşünürleridir. Deleuze'ün eserleri, farklı odak noktaları üzerinde, Deleuze ve pragmatizm arasında çeşitli birliktelikler kurulabileceğini gösteren işaretlerle doludur. Özellikle de donuk, durağan, sıradanlaştırıcı, ebedi ve değişmez bir hakikat arayışı karşısında, "gerçekliğin farklılığı"nı deneyimleyen bir "çokluk" fikrinde, her iki felsefenin önemli ölçüde uzlaştığı görülür. Bu yazıda, Deleuze'un "çokluk" merkezli düşünce dünyası ile, James'in "anti-monist" imgelemi arasında bir mukayese sunulmaktadır. Öncelikle James'in "plastik" dünyası üzerinden gerçekliği kavrayış tarzı ele alınmakta, ardından çokluğu esas alan radikal empirizmi deneyimin farklılaştırıcı niteliğine dokunan yönleriyle tartışılmaktadır. Son olarak monizm eleştirisi üzerinden James'in çoklu ve akış halindeki dünya görüşünün monist (ve özellikle de Hegelci) dünya görüşü karşısındaki savunusu ele alınmaktadır. Her üç başlık, James'in Deleuze'e uzanan yönlerini öne çıkaran unsurlarıyla sergilenmektedir.

Anahtar Sözcükler: William James, Gilles Deleuze, Çokluk, Gerçeklik, Fark, Anti-monizm.

Multiplicity and Reality: A Deleuzian Reading on William James' Critique of Monism

ABSTRACT

Gilles Deleuze and William James are the philosophers of vitality, difference, life and multiplicity. The works of Deleuze have signs showing that various togethernesses can be established between Deleuze and pragmatism on different focal points. The two philosophy settle dramatically over the thought of "multiplicity" experiencing the "difference of reality" against a dull, stable, banalizing, everlasting and constant search of truth. In this context, this article presents a comparison between the "multiplicity"-centered thought world of Deleuze and the "anti-monist" imagination of James. At first, James' understanding of reality is discussed in terms of his "plastic" world; and then his radical empiricism based on "pluralism" is also discussed with its aspects dealing with the differentiating nature of experience. And finally the justification of James' plural and flowing worldview against the monist (and especially the Hegelian) worldview is approached in terms of the criticism of monism. All three themes are exhibited with elements that highlight James' aspects of reaching to Deleuze.

Key Words: William James, Gilles Deleuze, Multiplicity, Reality, Difference, Anti-Monism.

* Dr. Öğretim Üyesi, Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi) FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)
2019 Bahar, sayı: 27, ss. 77- 96
Makalenin geliş tarihi: 10.01.2019
Makalenin kabul tarihi: 25.03.2019
Web: <http://flsfdergisi.com>

Spring 2019, issue: 27, pp. 77 – 96
Submission Date: 10 January 2019
Approval Date: 25 March 2019
ISSN 2618-5784

*Yaşamdan korkmayın. Yaşamın yaşanmaya değer olduğuna
inanın. Bu inanç sizin gerçeği yaratmanıza yardımcı olacaktır.*

William James, *Will to Believe*.

Giriş

Bir zamandır, hiç şüphe yok ki, Gilles Deleuze sosyal bilim literatürünün en gözde düşünürlerinden biri konumunda. Farklı alanlardan yapılan Deleuze okumaları, rizomatik bir yazın çokluğuyla kayda değer fark çizgileri üretirken, ayrı dalları farklı yerlere çoğalarak yol alan son derece verimli bir kavram dünyasının anlaşılmasına katkıda bulunduğu gibi, yazdıkça büyüyen, çok katmanlı bir yaşam akışını kendi farklılığı, çokluğu ve tekillikleri içinde yansıtan bu içkin düşünceye yönelik “Deleuze yüzyılı”na yaraşır bir edimsellik sergilediler. Pek çok kavramı üzerine çeşitli tezler ileri sürüldü, farklı yazar, akım ve disiplinlerle bağlantılar kuruldu. Son zamanlarda bu bağlantıya pragmatizm de eklendi. “Felsefenin olanaklılığı[nı] Deleuzcü anlamda çokkatmanlı bir toplanma, Jamesçi anlamda bir mozaik çokluk”¹ olarak iki bakışın dâhili içinde yeniden yorumlamayı öneren bu bağlantıda, “inşacılık, anti-temsillilik, Kartezyen özne kavramına yönelik karşıtlık ve olgu-değer, zihin-dünya vb. dikotomilerin reddi gibi bazı Deleuzecü ve pragmatist tema ve kavramlar arasında açık ama henüz keşfedilmemiş örtüşmeler”² üzerine verimli tartışmalara yer verildi. Pragmatizmin çeşitli temsilcileri üzerinden farklı Deleuze bağlantılarıyla bu tema ve kavramları arttırmak mümkündür. Zira Deleuze’ün eserlerinde pragmatizme dokunan açık göndermeler bulunur. Özellikle de William James’in gerçekliğin çoklu kavranışı ve “monist” felsefi yaklaşımlara (özellikle de Hegel’e) yönelik eleştirileri söz konusu olduğunda Deleuzecü okumalara imkân veren temaların daha hissedilebilir ölçüde yüzeye çıktığı sezilir. Gerçekten de Deleuze’de James’in monizme yönelik çokluğu esas alan eleştirisinin, kendi yaklaşımıyla olan bazı ortaklıklarını onayladığına ilişkin pek çok işaret bulunur. Her iki ismin “ayırıcı nitelikleri olarak paylaştıkları itici kuvvet olan deneysel çoğulculuk”³ bir yana, Deleuze, “kendi ‘aşkınsal empirizm’i ile Wahl’ın James’in ‘radikal empirizmi’ üzerine yaptığı çalışma ile Hegelci monizm ve onun tamamen içsel ilişkiler doktrininin çoğulcu eleştirisi

¹ Colin Koopman, “Preface: From Philosophy to Philosophies: Prefatory Notes on Deleuzianism and Pragmatism”, *Deleuze and Pragmatism* (iç.), Ed. Sean Bowden vd., Routledge, New York 2015, s. xii.

² Sean Bowden vd., “Deleuzian Encounters with Pragmatism”, *Deleuze and Pragmatism* (iç.), Ed. Sean Bowden vd., Routledge, New York 2015, s. 1.

³ Russell J. Duvernoy, “‘Pure Experience’ and ‘Planes of Immanence’: From James to Deleuze”, *The Journal of Speculative Philosophy*, Vol. 30/No. 4, 2016, s. 428.

arasındaki bağlantıyı kabul eder gibi görünmektedir.”⁴ James'in radikal empirizminin ve monizme yönelik eleştiriciliğinin, pragmatizmde yeni, çarpıcı olan, bilinene aykırı ve felsefenin mevcut kabullerine karşı gelen yaratıcı bir çokluk fikrinin yüceltilmesi adına yürütüldüğünü gösteren açık emareler bulunur. Bu yönüyle, Deleuze, “Fransa’da onca yanlış tanınan pragmatizmin”⁵ daha yakından incelenmeye değer bir felsefe olduğunu açıkça vurgular. Ona göre, “pragmatizm, Amerikalıların ürettiği üstünkörü bir felsefe kuramı olarak görüldüğünde anlaşılmaz. Buna karşılık, pragmatizmin içinde, dünyayı değiştirme ve oluşturmakta oldukları gibi yeni bir dünya, yeni bir insan düşünme girişimlerinden biri görüldüğünde, Amerikan düşüncesinin yeniliği anlaşılır.”⁶ Deleuze’ün insan ve dünyaya dair yeni bir düşünme biçimi olarak kavradığı pragmatizm vurgusu, belli ölçülerde klasik pragmatistlerin genelinde takip edilebilirken, büyük oranda James’in gerçekliği çokluk ekseninde açıkladığı pragmatist varyasyon için daha uygun düşmektedir. James’in pragmatizmi dünyayı ebediyen yakalayan sıkı bir sistematik felsefe sunmaktan ziyade, onun çeşitliliğini, farklılıklarını ve gerçekleşmeye açık yaratıcı imkânlarını öne çıkaran argümanlarla donatılmıştır. James, Lapoujade’ın ifadesiyle, “inanılacak bir felsefe arayışından çok... yeni olasılıkları ortaya koyan bir felsefe arayışındadır.”⁷ Pragmatizmi bir yaşam felsefesi, yaşamın kendisine, insanın etkinliği ve eylemlerine içkin bir düşünce hazinesi olarak yüceltmede pragmatistler arasında James kadar ileri giden olmadı. James’in eserleri, insan ve dünyaya dair yeni bir düşünme ve kavrayış biçimi sunan bu felsefenin, yaşama dokunan ve yaşamsal çeşitliliğin tüm parçalarını içeren bir anlatımla aktarıldığı en belirleyici dayanak noktalarını sergilemiş, pragmatizmi, farklılığa yer veren ve dünyamızı akış içinde, çokluğu içinde kavramaya çalışan bir dünya görüşü olarak günümüze miras bırakmıştır. Deleuze de benzer bir tutkuyla yazar. Akış halinde olan bir yaşama evrenini belli biçimlere hapsedmeden, tüm farklılığı ve çokluğu içinde yakalamak, her iki tarafın da temel önceliği olarak öne çıkar. Deleuze’ün temel problemi, baştan beri, kavramla yaşam arasındaki uzaklığın aşılması; düşüncenin olayla, olayın hareketiyle birleşmesi olmuştur.⁸ James’in temel gayesi de benzer biçimde,

⁴ Bowden vd., “Deleuzian Encounters with Pragmatism”, s. 2.

⁵ Gilles Deleuze ve Félix Guattari, *Felsefe Nedir?*, Çev. Turhan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 100.

⁶ Gilles Deleuze, *Kritik ve Klinik*, Çev. İnci Uysal, Norgunk Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 111.

⁷ David Lapoujade, *William James Ampirizm ve Pragmatizm*, Çev. Nusret Polat, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 134.

⁸ Hakan Yücefer, “Deleuze’un Bergsonculuğuna Giriş”, *Bergsonculuk* (iç.), Çev. Hakan Yücefer, Otonom Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 8-9.

“düşünceyi varlığa bağlamak, düşünceyi yaşama bağlamak”tır.⁹ James, pragmatistler arasında, tamamlanmamış ve sürprizlere açık bir evren tasarımının, hakikat arayışında olan rasyonalizme ve monizme karşı en ateşli savunucusu olmuştur. James'in, çokluğu esas alan dünya kavrayışına yönelik savunusu, mutlak hakikat tapınışını açığa çıkaran ve donuk bir evren kavrayışına yol açan her türden monizmi reddetme amacına yöneliktir. Kendi yaşamsal kavrayış haznesini, kapalı ve bütünlüklü bir sistem içinde yansıtma yolunu tercih etmediği için felsefenin utanç verici heretikleri kabul edilenler, James'in pragmatik tasavvurunda tehlikesizce konaklayacakları bir yer bulurlar. Nietzschevari bir olumlama ve “hakikatin görünüşten daha değerli olduğu”¹⁰ inancına yönelik cüretkâr bir eleştiri, James'i bir yaşam filozofu olarak adlandırmak için yeterlidir. Neden fark değil birlik? Neden çokluk değil de teklik? Neden farklılık değil özdeşlik, çeşitlilik değil bir tek hakikat? Hakikate ve tekliğe ilişkin bu ilginin kaynağı nedir? Medina'nın anlatımıyla aktaracak olursak, “Hakikate yönelik ilgimizi oluşturan temel etkenler nelerdir? Hakikati arama, hakikati ifade etme ve ona değer verme yükümlülüğümüz nereden kaynaklanmaktadır? Neden hakikate yanlışlıktan daha çok değer vermekteyiz? James bizi kendinde doğru ve değerli görülen kavramlara şüpheyile yaklaşmaya davet eder.”¹¹ Akışın kendisine bir biçim verme tasasının hâkim olduğu her dönemde, James'in soruları birden açığa çıkan bir gama ışını patlaması gibi, fikirlerimizle kurduğumuz katı ve tamamlanmış dünya algısının gerçeklikle hiçbir şekilde örtüşmediğini gösterir. Neticede, bu yazıda, James'in monizm eleştirisi ve bu eleştiri kapsamında geliştirdiği argümanlar Deleuzecü bir “yaklaşma” ile tartışılmıştır. Eşdeyişle, tamamlanmış bir James anlatısı yerine, aktif, yaşayan ve bağlantısallığı ile günümüze taşan bir James yorumu sunulmuştur. Öncelikle James'in plastik dünyası üzerinden gerçekliği kavrayış tarzı ele alınmış, ardından çokluğa yer veren radikal empirizmi, deneyimin farklılaştırıcı niteliğine dokunan yönleriyle sergilenmiş ve son olarak monizm eleştirisi üzerinden James'in çoklu ve akış halindeki dünya görüşünün, mutlakçı ve monist felsefeler (özellikle Hegelcilik) karşısındaki savunusu sergilenmiştir.

⁹ Emile Durkheim, *Pragmacılık ve Toplumbilim*, Çev. Prof. Dr. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul 2016, s. 38.

¹⁰ Friedrich Nietzsche, *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, Çev. Prof. Dr. Ahmet İnam, Yorum Yayınevi, İstanbul 2001, s. 41.

¹¹ José M. Medina, “James on Truth and Solidarity: The Epistemology of Diversity and the Politics of Specificity”, *100 Years of Pragmatism: William James's Revolutionary Philosophy* (iç.), Ed. John J. Stuhr, Indiana University Press, Bloomington 2010, s. 126.

1) James'in "Plastik" Dünyası

İnsani eğilimimiz büyük oranda bir anlam ve düzen arayışına yatkındır. Kişisel yaşamlarımızda, gündelik faaliyetlerimizden, uzmanlık gerektiren etkinlik alanlarımıza ve evrene dair sorgulamalarımıza dek, genelde açıklayıcı bir cevap, boşlukları dolduran ve karanlık kalan pürüzlü noktaları gözden uzak tutacak ya da görünmeyecek ölçüde örtecek olan bir kilim serme arayışında. Kendi yaşamımız nezdinde vukubulan gelişmeleri öngörülebilir hale getirme, kontrol edilemeyen detayları hâkimiyet altına alma kaygısı, bilim ve felsefe nazarında, doğaya bakışımıza da sirayet etmiş bulunuyor. O kadar ki "şeylerin birliği[ni] onların çeşitliliğinden daha fazla itibara sahipmiş gibi görü[yor]"¹² ve "kaçınılmaz olarak akışa biçim dayatıyor[uz]."¹³ Hâlbuki James'e göre, dünyayı katılaştırmaktan çok onun "plastikliğini" deneyimlemeli, "dünya tamamen plastikmiş gibi yapmalı."¹⁴ Kavrayışımızda böyle bir dönüşümün gerçekleşmesi için, farklı uzamları ile birlikte, farklı olasılıklara açık, sınırsızca oluşan, kopan ve yeniden çeşitlenerek türlü biçimlerde varlık bulan bağlantısal birliktelikler kurarak devinen bir dünya tasarımına hak ettiği yeri tayin etmek, kısacası "gerçekliğin farklılıkları ile aşına olmak"¹⁵ gerekmektedir. Bu anlamda, James'in plastik dünyası, "büyük G harfiyle yazılan, ebedilik iddiasında olan, yenilgi nedir bilmeyen Gerçeklik"¹⁶ fikrinden yüz çeviren bir çağrıdır. Sürekli devinim halinde olan bir gerçekliğe ilişkin, zamansız bir hakikat ve ebediyet söylemi yerine, yaşamsal ideallerimiz, duygu, düşünce, arzu ve emellerimize göre şeyler arasındaki bağıntıları yeniden yorumlayan, onlar arasındaki bağıntıları yenileyen, dönüştüren, durduran, parçalara ayıran ve farklı nesnelere farklı biçimlerde yeniden birleştiren koca bir insan deneyimi dünyasını düşünmek, James'e daha cezbedici görünür. Bu anlamda, James gerçekliğin bütüncül bir sistem içerdiğini ya da herkesçe geçerli ebedi bir bilgisinin olanaklı olduğunu kabule yanaşmaz.¹⁷ James'in ellerinde, gerçeklik, "kendini belli başlı deneyimlerin bir akışı olarak sunar, biçimleri belirgin (açık ve net) şeylerin bir toplamı olarak değil. Hareket ve yöneliminde olasılıkların çokluğuna açık olup zorunlulukla tayin edilmiş değildir. Tek kelimeyle, bu gerçeklik büyük

¹² William James, *Pragmatizm*, Çev. Tahir Karakaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 109.

¹³ A.g.e., s. 186.

¹⁴ A.g.e., s. 178.

¹⁵ A.g.e., s. 109.

¹⁶ A.g.e., s. 190.

¹⁷ Lucas McGranahan, *Darwinism and Pragmatism: William James on Evolution and Self-transformation*, Routledge, New York 2017, s. 129.

ölçüde çoklu, bitmemiş ve kaotiktir.”¹⁸ Ona göre, gerçeklik sabit değil, “oluş” halindedir. Gerçeklik bir ünite ya da tek totalite değildir; doğmakta, varlık kazanmakta olan unsurlar çokluğudur. Dünya, gerçeklik veya tecrübe mümkün birçok istikamette gelişme sürecidir.¹⁹ Eşdeyişle, gerçekliğin kendisi donmuş, durgun, aşılmaz sınırlar içine kapatılmış değildir. İnsan deneyimleriyle birlikte gerçeklik de durmadan ilerlemekte, eylemle bağıntı içindeki düşünce, bir anlamda gerçeğin kendisini yaratmaktadır.²⁰ James bu nedenle, gerçekliğe ilişkin “hakikatin” kendisinden de daima çoğulcu bir bağlamda bahsetmemiz gerektiğini ileri sürer. Çoğul bağlamlar, çoğul pratikler ve çoğul ilgilere göre hakikatin çeşitliliğini savunur. Bu bakış açısından, hakikatler, deneyimlerimiz ve pratiklerimizle başa çıktığımız değişken gerçekliğe görecelidir.²¹ Böyle bir dünyada birey sürprizlere açık, muğlaklıkla yoğrulmuş bir sınırsız farklı oluş biçimlerine açık hale gelir. Bu açıklık bizi bilişsel yaşamımızda olduğu gibi aktif yaşamlarımızda da yaratıcı failer haline getirir. Bu sayede gerçekliğin hem özne hem de yüklem kısımlarına ilaveler yaparız. Önümüzdeki dünya hakikaten şekil verilebilir; ellerimizden çıkacak olan son rötuşları ağırlamayı bekler. Cennet krallığı gibi, dünya da kendi arzusuyla insanın uyguladığı şiddete katlanır. İnsan onun üzerine doğrular yaratır.²² Akışa biçim vermek adına, hakikat diye nitelendirdiklerimiz, doğru diye ebedileştirdiğimiz tasavvurlarımız, gerçekliğe ilişkin bütüncül kavrayışlarımız, özünde akış halindeki gerçekliğin çokluk olarak kavrandığı bağıntıların resimlerinden ibarettir. Birlik düşüncesi, tözsel ya da kategorik bir mahiyet yerine, yerini başka bağlantılara bırakacak olan geçici bağlantılara yönelik anlık bir bakış olarak kabul edilir. “Yasa, dil ve doğru, bu sürece hayat veren öncel ilkeler olmaktan ziyade sürecin sonuçlarını ifade eden soyut isimlerdir.”²³ Akış halindeki gerçeklik üzerine söylem, bir temsil ya da nihai biçim değildir, farklılaşan parçaların farklılaşan bağlantılarının sürekli yeni bağlantısallıklar içindeki bütünü adlandırma çabasıdır. Bu yönüyle James’in pragmatizmi, gerçekliğin bir “birlik” içinde resmine, çokluğun mevcudiyetinin bağlantısal çeşitlenmesine bir sınır tayin edilemeyecek bir tarzda, “belli türden bir

¹⁸ Stéphane Madelrieux, “Pluralism without Pragmatism: Deleuze and the Ambiguities of the French Reception of James”, *Deleuze and Pragmatism* (iç.), Ed. Sean Bowden vd., Routledge, New York 2015, s. 90.

¹⁹ Kathleen M. Wheeler, *Romantizm, Pragmatizm ve Dekonstrüksiyon*, Çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 136.

²⁰ Durkheim, *Pragmacılık ve Toplum Bilim*, s. 50-51.

²¹ Medina, “James on Truth and Solidarity: The Epistemology of Diversity and the Politics of Specificity”, s. 135.

²² James, *Pragmatizm*, s. 186.

²³ A.g.e., s. 177.

anlamlandırma biçimi” olarak yer açar, “ama bu, Tekçilerin [monistlerin] anladığı anlamda bir teklik değildir. Dünya, olgu ve varlıkları birbirine bağlayan sayısız ağlardan oluşuyor. Bu ağların kendileri de karmaşık ve görece bağımsız düğümlerden kuruludur. Bunların birleştirdiği öğeler sabit olmadığı gibi ağın kendi biçimi de değişime açıktır: Her biri özerk bir yaşamla donanmış çok sayıda küçük dizgelerden kurulu olduğu için, ağ da sürekli bir oluşma, çözülme ve dönüşme içindedir.”²⁴ Bu nedenle, James'te dünyaya dair bir birlik düşüncesi, kusursuz işleyen ideal-dünya türünden tasarımlarla ilgili değil, mevcut akışın mevcut bağlantılarına dair anlık bir bakıştır. Birlik düşüncesi de özünde bir çokluk ard alanını barındırır. Tam bir doğa-bütün kavrayışı yerine, çokluğun bütünlüğünden, çoğulluğun birliğinden söz edilebilir. Her bağlantı bir farklılığa işaret eder, her birlik fark yaratan yeni bir çokluktur. Dolayısıyla dünyaya bakışımızın tekliğe ve çokluğa göre biçimlenmesi, birinden birinin mutlak anlamda yanıldığı veya yanlış olduğu anlamına gelmez. Belirsizlikler, geçici ağlar ve daima yenilenen bağlanımlar “entelektüel çelişkiler değildir.”²⁵ Deleuze'ün de işaret ettiği üzere, “[h]er yerde çokluklar arasındaki farklar ve çokluktaki farklar şematik ve kaba saba karşıtlıklar yerini alır. Bir ve çok arasındaki muazzam karşıtlık yerine, yalnızca çokluğun çeşitliliği, yani fark vardır.”²⁶ Buna göre, “bir çokluk birleşme ailelerine, totalleştirici merkezlere, öznelleştirme noktalarına sahiptir, fakat bunlara çizgileri durdurabilecek ve büyümeyi engelleyebilecek faktörler olarak sahiptirler. Bu faktörler ait oldukları çokluk içinde bulunurlar, tersi değildir geçerli olan. Bir çoklukta önemli olan terimler yahut elemanlar değildir, fakat birbirlerinden ayıramaz ilişkiler bütünü'nün 'arasındaki'dir. Her çokluk, tıpkı bir tutam ot ya da köksap gibi ortadan gelişir.”²⁷ James'in çokluk içinde ele alınan gerçekliğin birliğine yönelik düşüncesi de Deleuze'ün analiziyle önemli ölçüde uzlaşır. Benzer bir düşünme hattı üzerinde James nazarında birlik, bağları oldukça sıkı ve kopmaz bir evren fikrini değil, sürekli olarak çözülen ve yeniden bağlanan çoklukları gösterir. James'in birliğe ilişkin algısı “hiçbir katılığı olmayan bir birlik anlayışıdır. Olgu ve nesnelere sürekli kitlesi içinde her şey öteki şeylerle bağlantılıdır. Ama bu birlikte değişmezlik yoktur: Her şey çevresinden kopabilir ve başka bileşimler içine girebilir; böylece her şey,

²⁴ Durkheim, *Pragmacılık ve Toplumbilim*, s. 54.

²⁵ William James, *Writings 1902-1910*, Haz. Bruce Kuklick, The Library of America, New York 1987, s. 782.

²⁶ Gilles Deleuze, *Fark ve Tekrar*, Çev. Burcu Yalın ve Emre Koyuncu, Norgunk Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 246.

²⁷ Gilles Deleuze, *İki Delilik Rejimi: Metinler ve Söyleşiler 1975-1995*, Haz. David Lapoujade, Çev. Mahir Ender Keskin, Bağlam Yayıncılık, Ankara 2009, s. 316.

bağlam değiştirirken kendisi de nitelik değiştirir. Aynı şeyin böyle değişik biçimler alabilmesini kolaylaştıran şey, bütünü çok sayıda oluşu gibi, gerçeğin her ögesinin de belli bir karmaşıklıkta olması, çok sayıda farklı özellikler taşımasıdır. Başka bir şeyle şu ya da bu özelliği dolayısıyla bağlantılı olan bir şeyin, koşullar onu daha başka şeylerle birleşmeye yönelttiğinde, ondan ayrılabilceğini ve böylece çok sayıda bileşim olanağı bulunduğunu görmek kolaydır. Gerçek olan hiçbir şey yalnızca değildir ve her ilişki de olgu ve nesnelerin özellik ve edimlerinin değişik yanlarından başka bir şey değildir.”²⁸ Bu yönüyle James'in plastik dünyası, gerçekliği hakikati kendinde verili bir keşif nesnesi olmaktan çıkararak, insan etkinliği ile anlaşılan bir bağlanımlar dizisi haline getirir. Düşünce ve eylem arasındaki kopmaz bağıntı, düşünmeyi eylemeden kopuk bir refleksiyon ve şüphe meselesi olmaktan çıkarır. Artık “gerçeklik, soyut düşüncede değil, şeyleri birbirine bağlama tarzında bir fark yaratan ve bir etkiye sahip olan karşılaşmalarda yer alır.”²⁹ Gerçeklik üzerine düşünme, gerçekliğe etkinlik içinde temas etmek, eylemek üzerine düşünmek kadar, düşünmek üzere eylemek haline gelir.

84

2) Deneyim ve Fark

Büyük harfli Gerçeklikten, onun akış halindeki kavranışına, plastikliğine geçiş, dış dünyayı konu edinen empirizmde de bir dönüşüm gerektirir. James'in plastik dünyasında, dış dünyanın varlığını delillendirme telaşına kapılmış klasik empirizmden bir kopuş vardır. James'in empirizmi, gerçekliği çokluk olarak kavramada eski empirizmden daha “radikal” olduğunu ilan edecektir. James'e göre, deneyimi esas alan düşünce ekolleri, “deneyime dayalı olmak bakımından tanımlanabilir olanları”³⁰ esas almakla birlikte, deneyimlerin veya algıların birbirlerine nasıl bağlandığı hususunda, katı bir deneyimcilikten uzaklaşan çeşitli varsayımsal kabullere yer vermektedir. Sözelimi, “filozoflar, çok önceleri, şeyler ile olan sade benzerliğin rasyonellik hissini ortaya çıkardığı gerçeğini gözlemlemişlerdir. Empirizm okulu, bu duruma öylesine kapılmıştır ki rasyonalite hissi ile benzerlik hissini bir ve aynı şey olduğunu; başka bir rasyonalite biçiminin var olmadığını söylemiştir.”³¹ Buradan hareketle akıl bir “mevcudiyet”

²⁸ Durkheim, *Pragmacılık ve Toplumbilim*, s. 68.

²⁹ John P. Diggins, *The Promise of Pragmatism*, The University of Chicago Press, Chicago 1994, s. 125.

³⁰ James, *Writings 1902-1910*, s. 826.

³¹ William James, *The Will to Believe*, Longmans, Green and Co., London 1937, s. 76-77.

olmaktan çok bir "his türü"³² olarak anılır olmuştur. James de zihin veya "bilinç" denen şeyin "bir çeşit dışsal ilişki anlamına gelme[diği], özel bir öze ya da varlık tarzına da işaret etme[diği]"³³ konusunda empirizmle uyum halindedir, zihin, bir "ruh" ya da "transandantal özne" formunda ne tür bir yapıda işlediği araştırılan bir varlık olmaktan çıkar, lakin farklı olarak bir "süreç" bir "işlev" olarak inceleme konusu edilmeye başlanır. Bilincin işlevi, akış halindeki verilerden, saf haldeki veri akışından yaşamsal etkinlikler içerisinde anlamlı hale gelen çeşitli bağlanmalar yaratılmasında açığa çıkar. Hem algı hem düşünme doğrudan bireyin yaşamsal etkinlikleriyle bağlantılı süreçler halinde mevcudiyet kazanır. Böylelikle radikal empirizmde, deneyim dış dünya hakkındaki izlenim ya da ilk veri olmanın ötesinde bir anlam kazanır, deneyimin kendisi, anladığımız deneyim olmaktan çıkar. Önce deneyim "saf" haldedir. "Saf ile burada empirik olmayan demek istenmiyor, aksine saf burada empiriktir, empirik olandan başka bir şey değildir. Bu saf durumdaki veridir. O, hiç kimseye verili değildir. Kendinde verilidir. Henüz kimse için verili değildir. Bu, henüz ne öznenin ne de nesnenin görünmediği bir dünyadır."³⁴ Henüz algı ve dikkate, birleştirme ve ayrıştırmaya konu olmayan bir nevi sıfır noktası. Dış dünyaya yönelik algımız, nesnelere arasında belli yaşamsal amaçlarla doğrudan ilişkili bağlanım biçimleri olarak sıfır noktasından yüzeye doğru yükselir. Saf deneyim, insanî etkinliğin maksatlı işleyişiyle biçimlendikçe anlamlı bir görünüm içinde yorumlanmaya başlanır. Akış halindeki veriyi anlamlandırma, ilişkilerin zihinden ve başka bir "dış" kabulden onlara giydirilmesiyle değil, eylem içinde deneyimlenen birliktelikler olarak görülmesiyle olanaklıdır. Dolayısıyla dış dünyaya yönelik algılarımız ne zihnin kurucu ilkelerine ne de bireyin nesnelere anlamlı bir ilişki içinde birleştirmesinden bağımsız herhangi bir bağlanım zaruretiye tabidir. Bu nedenle algıların akışı içinde anlamlı bağlantı serileri, ilişkiler ve bağlanımlar "rasyonalizmin onları bir takım tanrısal yollarla doğru kılınan şeylermiş gibi ele alışı"³⁵ ile açıklanamayacağı gibi, şeylerin kendi içinde saklı olduğu varsayımına da ihtiyaç duymaz. James'in bu kabulüyle, gerçeklik ve onu algılayan birey tasavvuru yerine, bireylerin farklılaşan "yaşamsal gerçeklikleri" daha kıymetli hale gelir. Sürekli yenilenen bir veri akışı karşısında, kendileri de aynı ölçüde deneyimlenebilir ya da deneyime "içkin" olan sürekli ayrıştırıcı ve birleştirici kümelenmeler yaratan bir insanî etkinlik alanına yer açılır. Radikal empirizmin yoğurduğu deneyim, bu yönüyle,

³² Gilles Deleuze, *Ampirizm ve Öznellik*, Çev. Ece Nahum, Norgunk Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 18.

³³ James, *Writings 1902-1910*, s. 1152.

³⁴ Lapoujade, *William James Ampirizm ve Pragmatizm*, s. 39.

³⁵ James, *Writings 1902-1910*, s. 1161.

“bütün farklılığıyla ve tamamlanmamışlığıyla, sonucun belirsizliğiyle artan yaratıcı doğasıyla hayatın akışıdır”³⁶ yalnızca. Buna göre, insan deneyimlerle bağıntılar içine doğar, bağıntılara tutunur, kopar, farklılaşır, bazen solar veya başkılığa sızdır, dinginleşir veya coşkun bir yaratmaya doğru uzanır. Bu empirizm, Deleuze’de olduğu gibi, “henüz icat edilmemiş bir çokluğa çağrı yapar”³⁷ ve gerçekliği, çoklu etki ve karşılaşmalarla, sürekli olarak çeşitlenen ve her durumda mevcuda eklenen bir fark yaratarak tekrar eden deneyimlerle anlaşılan yaratıcı bir olanaklar alanı olarak önümüze serer. James’in onu “fark” olarak kavrayışı, belli bir süreç analizi içerisinde ele alındığında daha anlaşılır durumdadır.

James, deneyimin “bir bütün olarak zamanda bir süreç formuna sahip”³⁸ olduğunu vurgularken, geçmiş deneyimlerimizle olan ilişkisi içerisinde onun fark yaratan niteliğini öne çıkarmaktadır. Bu fark, deneyimin bireyin yaşam gerçekliğinde, iki yönlü bir etkiyle hareket eder. Bir yandan mevcut geçmiş deneyimlerin etkisini bünyesinde soğururken, bu etki dâhilinde “yeni” olan, geçmiş ve şimdiki değiştirerek eklenir. Eş deyişle, deneyimle ilişkisi içerisinde düşünüldüğünde, James nazarında “fark yaratmak” karakteristik bir biçimde iki unsuru bir arada taşır; “şimdiki aşmak ve geçmiş büyük oranda korumak.”³⁹ Deleuze’ün Hume yorumunda dile getirdiği gibi, aynı anda “geçmişin itmesi ve geleceğe doğru atılış”⁴⁰ söz konusu. Buna göre, her an, doğru bir şekilde dikkate alınması gereken yeni algılara, duyum ve ilişkilere dair kendi olgularına gebedir. Ancak bu olgularla aramızdaki tüm geçmiş münasebetler zaten önceki doğrularımızdan beslenmiştir.⁴¹ Buna göre geçmiş, şimdi içinde bir gerçeklik olarak yer bulur. Tüm yaşam geçmişimiz, edindiğimiz tüm yaşamsal tecrübeler bütünü olarak, yeni bilgi ve tecrübelerle eklenir ve yeniden biçimlenir. Kendinde verili bir potansiyelin yaşamda edimselleşmesinden ziyade, deneyimlerle olan ilişkisi içerisinde eylem ve seçimlerimizle belirlenen çoklu bir olanak ve imkân serisi içinden geçerek sürekli anlaşılan. Zamanın uğrak yerleri olarak “şimdi”, geçmişe dair kavrayışın bir açılanmasını içerir: “Şimdiki zaman, dünyanın yaşamış olduğu süreçleri geçmişe doğru aydınlatır.”⁴² Her bir karşılaşmada

³⁶ Wheeler, *Romantizm, Pragmatizm ve Dekonstrüksiyon*, s. 137.

³⁷ John Rajchman, *Deleuze Bağlantıları*, Çev. Barış Şannan, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 36.

³⁸ James, *Writings 1902-1910*, s. 1169.

³⁹ William J. Gavin; “Pragmatism and Death: Method vs. Metaphor, Tragedy vs. the Will to Believe”, *100 Years of Pragmatism: Willam James’s Revolutionary Philosophy* (iç.), Edited by John J. Stuhr, Indiana University Press, Bloomington 2010, s. 86.

⁴⁰ Deleuze, *Ampirizm ve Öznellik*, s. 96.

⁴¹ James, *Pragmatizm*, s. 181.

⁴² A.g.e., s. 166.

geçmişten koparak bambaşka bir şeye dönüşmemiz mümkün olmadığı gibi, bir “yeni” ile bir çırpıda eskiye dair hiçbir iz taşımayan başka bir varlık haline dönüşme de söz konusu olamaz. Bu nedenle, James nazarında “şimdi”ye ait olan “yeni”, basitçe bir tekrar değil, mevcuda fark yaratan bir eklemlemedir. “Yenilik, eski kütle üzerinde görülür şekilde iz bırakır; eski kütleyle lekeler ama aynı anda da kendisini emen kütlelerin renginden etkilenir. Bu esnada geçmişimiz sürecin bilincindedir ve işbirliği sergiler. Bilginin ileriye doğru attığı her adım neticesinde ortaya çıkan yeni denge durumunda, yeni bir olgunun ham olarak eklenmesi görece nadirdir.”⁴³ Bunun yerine deneyim sürekli yeni çokluklar açar. Zira deneyim olmakta olan bir şey; önceden verili bir ilişkiler mantığına itaat ederek işlemez. Her “an”, hep hayat akışının dizginlenemeyen yaratıcılığı içinde sınırsız olasılığa açık haldedir. James’in empirizminde deneyim, bireyin yaşamında, birbirinden ayrışan gerçekleşmiş ve gerçekleşmemiş yaşam olasılıklarını bir imkân olarak taşıyan bir edim haline dönüşür ve “olası” (*possible*) olmaları ölçüsünde, “gerçek olgular anlamında daha ileri farklar yarat[ır].”⁴⁴ Böyle bir kabulle birlikte, “reel olan her şey”, sayısız gerçekleşme olasılığı içeren belirlenemez yaratıcı bir çoklu akış dizgesi karşısında, kendisini sadece “rasyonel” olmakla görünür kılacağı yüce teleolojik ilerleyişe mahkûm edilmekten kurtarılır. Bunun dışında kalan donuklaştırıcı fikir kümelenmeleri, olgulara ve bağlantılarına ilişkin kavrayışımızı, çokluğu, aşılması gereken bir kaotik geçiş olarak gören ve akışa nihai varış istikameti tayin eden, varlığı mutlak anlamda tek bir rasyonel bütün olarak kavrama amacında olan monistik düşünme biçimleri, gerçek manada yaşama dokunmayan yanıltıcı ve aldatıcı nutuklar olarak eleştiri konusu edilir. James’in gerçekliği çokluk içine bağlayan plastik dünyası, bu monizm eleştirisinin ışığında daha anlaşılır olduğu gibi, Deleuzecü bir yaklaşmanın James’e uzanan patikalarını çoğaltır.

3) Monizm Eleştirisi ve Anti-Hegelmilik

Acaba iki kabulden hangisi, gerçekliğin kudretine daha yaraşır bir sonuç üretmeye yol açacaktır? Gerçekliği, kendisi de değişime tabi olan insan yapımı bir fikrin hücrelerinde sonsuza dek, herhangi bir sürprize ve sapmaya yer veremeyecek ölçüde sabit ve değişmez kılmak mı, yoksa onu bir akış halindeyken olası farklı biçimleri nazarında, dinmeyen bir yaratıcılık potansiyeli içinde etkinlerimizde anlamlandırmak mı? Gerçekliğin akış hali, bizim doğrularımıza, şeylere dair bakışımızdan türeyen doğrularımıza, etkin

⁴³ A.g.e., s. 131.

⁴⁴ A.g.e., s. 204.

ve yaratıcı bir devingenlik kazandırır. Öte tarafta gerçekliğin mahiyetini varolmuş ve varolacak herkes için kaçınılmaz olanın tanıklığına dönüştürmek, geleceğin tüm belirsizliğine rağmen tamamlanmış varsayıldığı bir yüce gaye veya hakikat altında birleştirmek, gerçekliğin olduğu kadar, akışına tanıklık eden varlığın da yaşamsal etkinliğinin tamamlandığına dalalet olur. Pragmatizm bu ikinci görüşün amansız bir eleştiricisidir. Ancak aynı ölçüde de, yaşamı, farkı ve çokluğu olumlayan görüşlere sempati ile yaklaşır. Özellikle James'le birlikte pragmatizmin bir yaşam felsefesi olarak, düşünce ve eylemi "yaşamsal olan" ile bağlama, sürekliliğe, oluşa ve akışa yer açan bir çokluk fikrinin lehine, rasyonalist ve monist, gerçekliği bir kopya olarak sabit ve değişmez bir hakikat içinde barındırmaya çalışan tüm felsefe eğilimlerine karşı savunduğu görülür. James, pek çok yazısında felsefe camiasını tuttukları kutsalların pratikte ne tür bir gerçeklik ürettiğini tasavvur etmeye davet eder. Felsefede çoğulcu bir reform yaratma ümidiyle, Lutheryan bir misyon edinir. Pragmatizmin eleştirel cephaneliğini, farklı düşünür veya teorilerde görülebilecek tekçi, durağan, donuk evren kavrayışlarına yöneltmek üzere yıkıcı bir biçimde istifler. Hangi isim veya kuram altında faaliyet gösteriyor olursanız olun, bir yerlerde yaşamı donuklaştırmak ve her ayrıntıda geçerli olmak üzere peşine düşülen tek bir "doğru" arayışına düştüğünüz an, pragmatist eleştiri silahının menzil alanına girmiş olursunuz. Bu yönüyle pragmatizm, farklı biçimler altında karşımıza çıkan "tüm baskıcı 'metafiziksel resimler'i reddeder."⁴⁵ Bu resimler içerisinde, James nazarında, en güzide olanı hiç şüphesiz ki Hegel'dir. James'in, Hegel'e yönelik reddiyesi, özdeşliği esas alan diyalektik kullanıma itirazları ve gerçekliğin olası çeşitlenmelerine imkân vermeyen, belirlenmiş, tarihsel bir teleolojik ilerleyişin zaruretine teslim edilmiş bir dünya tasavvuruna yönelik amansız eleştirileri metinlerinin bütününde baskın tema olarak kendini hissettirir.⁴⁶ Hegel, James için kendi düşün evreninin "dışarısını", "ötekini" ve "karşıtlığını" simgeleyen figür olarak öne çıkar. Monizm eleştirisinde farklı oluş olasılıklarına ve çeşitliliğin varlığına imkân vermediği gerekçesiyle Hegelci sistem kötü karakteri canlandırır, rasyonalizm eleştirisinde gerçekliğin değişmez bir yasaya boyun eğdiği düşüncesiyle yine Hegel dar ağacındadır, farklılaşan değerlerin bir özdeşliğe doğru kendini lağvetmesi tarzındaki diyalektik yöntemiyle yine Hegel alay konusu edilir. Benzer biçimde Deleuze'de de "Kartezyen düalizme ve Hegelci

⁴⁵ Nigel Pleasants, "A Philosophy for the Social Science: Realism, Pragmatism, or Neither?", *Foundations of Science*, Vol. 8, 2003, s. 79.

⁴⁶ Jon Reffe, "Error, Illusion, Deception: Deleuze against James", *Deleuze and Pragmatism* (iç.), Ed. Sean Bowden vd., Routledge, New York 2015, 76.

üçlemelere karşı bir tepki"⁴⁷ eserlerinde yaygın biçimde kendisini hissettirir. Deleuze'ün felsefesi de, James'te yaygın olduğu üzere, "radikal bir anti-Hegelmilik izler."⁴⁸ Hegel, "Deleuze'ün felsefi üretimi boyunca hep en sert eleştirilere maruz kalan filozof"tur.⁴⁹ Bu anlamda, "Deleuze'ün Hegel düşüncesine karşı iyi bilinen antipatisi, eski Amerikan pragmatizminin büyük bir kısmı ile paylaştığı bir şey gibi görünüyor."⁵⁰ Nasıl ki James'in metinlerinde Hegel monizm eleştirisinin hedefindeki isimse, "Deleuze'ün metinlerinde yer alan Hegel [de], daima özdeşlik düşünürünün tek figürüdür."⁵¹ Hegel, Deleuze tarafından en az sempatiyle yaklaşılan filozoftur; diğer bütün filozoflarda kendi felsefesi için faydalı olacak bir şeyler bulabilen Deleuze'ün Hegel eleştirisi neredeyse acımasızca olumsuzdur. Farkın olumlanmasını yücelten bir felsefe için, böylesi bir olumsuzluk şaşırtıcı, hatta ironik gelebilir. Ancak Deleuze'ün Hegel'i reddi, baştan sona, Hegel'in felsefesinin, farkı olumsuzza (olumsuzluk, karşıtlık, çelişki) çevirerek ona ihanet ettiği görüşüne dayanmaktadır. Deleuze, işte bu Hegelci olumsuzluğu yılmadan eleştirmektedir.⁵² Ve James söz konusu olduğunda Hegel'e ve monizme karşı çokluğu ve farklılığı esas alan eleştiri biçimi dikkate değer bir ittifak olarak okunabilir. James kendi çokluk savunusunu monizm eleştirisi karşısında tartışırken, monizme yönelik itirazlarını büyük oranda Hegel'i odak noktasına alarak yönlendirir. O kadar ki monizmin mağlubiyeti, Hegel'in "eksik erdemlerine bir kamyon dolusu çürüme karışmış"⁵³ felsefesinin zihinlerimizi soyut biçimde zorlayan ve pratik anlamda katkı sunmayan bir yanıltmaca olduğunun gösterilmesine bağlı hale gelir.

James'e göre, Hegel'i harekete geçiren şey, herkesi bağlayan, belirli ve kesin olduğu açık olan bir doğru kavramıdır. Bu doğrunun, kendisinin yerine getirilmesi amacıyla belirli düşüncelerimizi harekete geçirecek denli bölünemez, sonsuz, nesnel ve gerekli olması gerekmektedir. Bu, felsefedeki

⁴⁷ Daniel W. Smith, "Deleuze and the History of Philosophy", *The Cambridge Companion to Deleuze* (iç.), Ed. Daniel W. Smith and Henry Somers-Hall, Cambridge University Press, Cambridge 2013, s. 15.

⁴⁸ Stephen J. Arnott, "Tekbencilik ve Deleuze Etiğinde Topluluk Olanağı", *Gilles Deleuze'de Toplum ve Denetim* (iç.), Haz. ve Çev. Barış Başaran, Bağlam Yayınları, İstanbul 2005, s. 7.

⁴⁹ Hakan Yücefer, "Deleuze'ün Anti-Hegelmiliği Üzerine", *Göçebe Düşünmek: Deleuze Düşüncesinin Sınırlarında* (iç.), Haz. Ahmet Murat Aytaç ve Mustafa Demirtaş, Metis Yayınları, İstanbul 2014, s. 110.

⁵⁰ Refe, "Error, Illusion, Deception: Deleuze against James", s. 76.

⁵¹ Catherine Malabou, "Who's Afraid of Hegelian Wolves", *Deleuze: A Critical Reader* (iç.), Ed. Paul Patton, Blackwell Publishers, Oxford 1997, s. 115.

⁵² Bruce Baugh, "G. W. F. Hegel", *Deleuze'ün Felsefi Mirası* (iç.), Der. Graham Jones ve Jon Roffe, Çev. Öznur Karakaş, Otonom Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 153.

⁵³ James, *The Will to Believe*, s. 263.

bütün rasyonalistler arasında var sayılan, eleştirilmemiş, şüphe edilmeyen, meydan okunmayan dogmatik idealdir.⁵⁴ Bu ideal, dünyanın ancak akılla erişilen rasyonel bir yan taşıdığı kabulüne dayanır. Bunun için dünyaya bakışımızın rasyonel olması elzemdir. Bu anlamda Hegel, zihnin herkes için geçerli nesnel kavramlarıyla konuşuyor. Aslında zihnin kendisi tarihe bütün olarak manalı bir ilerleyiş olarak bakan Hegel'de konuşuyor ve gerçekliğin kaçınılmaz hakikatini yansıtıyordu. James ise, temel aldığı ana argüman üzerinde Hegel'in, içerisinde yaşadığımız dünyanın bu reddedilemez karakterini ampirik olmayan bir çerçevede gördüğünü düşünmektedir. Çünkü temel sisteminin, şeylerin mantıksal fikrinin sadece düşüncemizde işlemesine izin verdiğimiz takdirde aynı sonuçlara ulaşacağımızı öngördüğünü belirtir.⁵⁵ Hegel'in insanlık tarihini *Geist*'in (Tin'in) dışavurumunun tarihsel ilerleyişi olarak okuyan felsefesini, mevcut gerçekliğin ancak yok edildikten sonra anlaşılır olacağı bir olumsuzlama felsefesi olarak, farkın kendisine, sadece özdeşlik için bir uğrak yeri olarak yer verildiği bir sistem olarak bakar. Her şey Tin'in "sözde 'ileri sentez'"ine⁵⁶ göre programlanmıştır. Hegel'e göre, "varoluşunun kabuğunu tüketen Tin yalnızca bir başka kabuğa geçmekle kalmaz, ne de önceki şeklinin küllerinden gençleşmiş olarak ayağa kalkar; tersine, yükselmiş, yücelmiş, daha arı bir Tin olarak doğar. Hiç kuşkusuz kendine karşı ortaya çıkar, varoluşunu yok eder, ama onu yok ederken onu yeni bir şekle doğru işler; onun kültürü olan şey gereç olur ve onun üzerindeki çalışması onu yeni bir kültüre yükseltir."⁵⁷ James'e göre, bu görüşte "ilişki yoktur, farklılık basit bir görünüşten ibarettir; sadece farklılığın olmadığı özdeşlik vardır ve hepsi bu."⁵⁸ Çünkü olumsuzlama, Tin'in kaçınılmaz bir biçimde ileriye doğru hareketinin temel dinamiği haline getirilmiştir. James nazarında farkın aşılması gereken bir olumsuzluk olarak yer etmesi oldukça şaşırtıcı ve kabul edilemez bulunur: "Evrendeki bir konumun başka bir konumun yerini almaya ve o başka konum tarafından 'çatışmak' zorunda bırakılmaya çalışıldığını düşünebiliyor musunuz? Bir nesne hakkındaki düşüncenizin gerçek nesneyi varlığından sıyırmaya çalıştığını ve bu sebeple de o gerçek nesne tarafından olumsuzlandığını düşünebiliyor musunuz?"⁵⁹ Tüm çatışmalar, çelişkiler ve ayrışmalar bir geçicilik, daha iyiye doğru hareketin önemsiz geçici

⁵⁴ James, *Writings 1902-1910*, s. 675.

⁵⁵ A.g.e., s. 670.

⁵⁶ A.g.e., s. 671.

⁵⁷ G. W. F. Hegel, *Tarih Felsefesi*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi 2010, s. 60.

⁵⁸ Horace M. Kallen, "Introduction", *The Philosophy of William James* (iç.), Ed. Horace M. Kallen, The Modern Library, New York 1925, s. 37.

⁵⁹ James, *The Will to Believe*, s. 263.

belirlenimleri halinde yer alır. Ayrışma aşılmak üzere varolur, fark, fark olarak olumlanmak üzere değil, Mutlak Tin'de nihai özdeşliğe kavuşmak üzere yer bulur. Deleuze'ün deyişiyle, "Hegelci çelişki, farkı sonuna kadar itmiş gibi görünür ama bu yol, farkı özdeşliğe geri getiren ve özdeşliği farkın olması ve düşünülmesi için yeterli kılan çıkmaz sokaktır. Ancak özdeşe oranla, özdeşin bir fonksiyonu olaraktır ki çelişki en büyük fark olur. Sarhoşluklar ve sersemlemeler numaradır; muğlak olan daha en baştan açıklığa kavuşmuştur."⁶⁰ İşte bu sebeptendir ki, Hegel'e göre "çelişki" pek problem yaratmıyor gibi görünür. Çelişkinin bambaşka bir işlevi vardır: çelişki çözülür ve çözülürken de farkı bir temelle ilişkilendirmek suretiyle farkı da çözer.⁶¹ Çelişki, olumsuzlamanın olumsuzlanmasıyla aşılır, tinin tarih içindeki ilerleyişi karşısında parçalar arasındaki çatışmalar ve bölünmeler bir üst merhalede yeniden Bir'e bağlanır. Tüm yitişler ve kayıplar, mutlak'ın zarureti adına geçilmesi gereken uğrak yerleri haline gelir. Bu kavrayışa erişmek için, James nazarında, "Hegel'in mantığı, bütün anlamsız üçlü hokkabazlığı ile"⁶² bizlere gerçekliğin parçalarından farklı bütünler olarak söz etmeyi bırakarak, yukardan kavrayıcı rasyonel bir bakışla tek bir bütün içinde olanı görmemizi ister. Dünya felsefe ile anlaşılacak irrasyonel niteliklere sahip, uyumsuzlukların, kuralsızlıkların ya da kaosun da içerildiği bir yer olmak şöyle dursun, "dünya bizzat felsefenin kendisi. Basit bir kitap ki bir yerine dışlarını saplayınca bütünün hepsi avı halini alıyor ve bütün mutsuz teorik kursağını besliyor."⁶³ Bu nedenle, James nazarında onun sistemi, "kapıyı bir kez geçtiniz mi içerisinde sonsuza kadar kaybolacağınız bir fare kapanına benzer. Güvenlik, geçmemekte yatar. Hegelciler buranın girişini, tabiri caizse, bizleri karşı koyamayacağımız şekilde ve farkında olmadan ölümcül köprü ağzına doğru itecek kadar inandırıcı olan düşünceler ile, somut anlamda, yağlamıştır."⁶⁴ Tüm yaldızlı ve cezbedici parlaklığıyla şeylere yazılı bir rasyonel bütün, zihnin tarihteki açınımları ile ele geçirilmek üzere verili haldedir. Ne var ki, kendisini açığa vuran mevcudiyetin kendisine atfettiğimiz değerler dışında kendi içinde bir amaç ve hedef üzere deveren ettiğine dair hiçbir ipucu yok. Kendi bireysel yaşamına anlam ve amaç veren zihin, mevcudiyetin kendisine de bir maksat atfetmekte ya da kendi tekil yaşamının anlamsızlığından mevcudiyete dair bir kaos tasarımı çıkarmakta. Hâlbuki hem bireysel tekil yaşam hem de genel mevcudiyet maksat ve rastlantının, anlam (geçici düzen/düzenleme) ve kaosun kısmı geçişlerini bir

⁶⁰ Deleuze, *Fark ve Tekrar*, s. 344.

⁶¹ A.g.e., s. 74.

⁶² James, *The Will to Believe*, s. 292.

⁶³ A.g.e., s. 272.

⁶⁴ A.g.e., s. 275.

arada deneyimler. James için, “dokunduğumuz, gördüğümüz, kokladığımız, duyduğumuz ve tattığımız; mücadele ettiğimiz ve birlikte çalıştığımız gündelik yaşam dünyası, onu olduğu gibi deneyimlememizden daha fazlasına ihtiyaç duymaz. Onda teklik vardır; ama sonsuz süreksizlikler de; bu görünüşür, nasıl görünüyorsa öyledirler; diyalektik açıklamaya ihtiyaçları yoktur. Bize, olduğunu hissettirdikleri şeyler sadece özgürlük ve rastlantıdır.”⁶⁵ Bu nedenle tüm mevcudiyetin çokluğunun bir bütünde eriyerek mağlup edildiği düşüncesi yanlış bir bütün düşüncesidir. Mutlak Tin fikri, bir ütopya bile değil. James için, tarihin içindeki zarureti kaba bir soyutlamanın inşa ettiği yapının enkazı altında kalmaya mahkûm. Bu durumda monist/mutlakçı bir evren ve gerçeklik kavrayışıyla çoklu bir evren ve gerçeklik kavrayışı arasında James'in önümüze serdiği yaşamsal farkın ne olduğunu yanıtlamak kalıyor. Bir yanda ya özdeşlik ya da olumsuzlama, ben olmayanın varlık bulduğu yegâne hareket. Öte yanda ben-olmayanın ve başkaları için kendisi olmayan “şey”in, tamamlanmak zorunda olmayan, eksik ya da aşağı olmayan fark'ın hareket içindeki çokluğu. Gerçekliğin tekçi kavranışından çoklu kavranışına yönelim; soyutlamadan varlığa atılım, idealin yaşamsal yönünü işletmek, onu mevcudiyete içkin haliyle ölçümlemek ve bir yaşamsal fark kavrayışıyla, aidiyet ve özdeşliği yadsımada değil çoklunun akışı içinde pay etmek anlamına gelir.

Sonuç

James'in gerçekliği çokluk içinde kavrayan pragmatik bakış açısı, gerçekliğin donuk bir resmi yerine, onun plastikliğini deneyimleyen bir tamamlanmamış “imkanlar” çokluğuna, deneyimi bir zamansal süreç formunda ele alan empirizmi ise bağıntısal süreklilik gösteren bir farklılaştırıcı “şimdi”ye yer verir. James'in monistik felsefelerle ilişkin eleştirisi, yaşamı duraksatan ve yaratıcılığını sakatlayan düşünme mantığının, bu iki kavrayışı edinmede sınır koyucu niteliği ile yakından ilişkilidir. Onun yapmayı amaçladığı şey, dünyaya dair “daha doğru” bir yorum önerisi getirmekten çok, bir tür “düşünme tarzı” değişikliği önerisidir. Bu felsefi yaratım, kesinlik kaygısının afallatıcı dilinden kurtulup, yaşamı tüm canlılığı, üretkenliği ve verimliliği ile olumlamaya ve bizi onun tüm olanaklılığını görmeye davet etmektedir. Çünkü “yaratmak”, olumsuzlamak, lağvetmek, eritmek, mevcudiyeti bir'e bağlamak değildir. Onu hapsetmek, akışına biçim vermek ve kaçınılmaz olan zaruretler adına fark'a “sahte”lik ve “yapay”lık yüklemek meşguliyeti hiç değildir. Aksine, Deleuze'ün vurguladığı

⁶⁵ Kallen, “Introduction”, s. 38.

gibi, “hafifletmek, yaşamın yükünü boşaltmak, yeni yaşam olanakları icat etmektir.”⁶⁶ Açıktır ki, yaşama ilişkin düşünüş tarzımız herkes için en doğru yöntemleri geliştirmek, herkes için en iyi yaşama tarzını sunmak ve nihai geçerlilikleri keşfetmek yönünde işlediği sürece, bilimsel, sanatsal, siyasal anlamda da tektipleştirici ve sıradanlaştırıcı bir yavanlığın hâkim olması muhtemeldir. Düşünme eğilimimiz, temel ilgisini ayrımlara, bölünmelere ve çokluklara değil, bütünlüğe ve teklığe yönelme talimine kanalize olduğunda, fark ve farklılaştıran eğilimler yerine kendini “geçer akçe” olarak kodlaştırmış olanın daha cazip olması da daha olasıdır. Bu nedenle, James’in plastik dünyası, gerçekliğin temsiliyi veren bir yol haritası yerine, insana kendi tekil, özerk ve benzemez varlık kabiliyetinin nasıl bir yaratmayla tanımlanacağını keşfe çıkan bir hamur verir. Böyle bir yaşam “ne bir ilk bütünlüğe ne de bir son bütünlüğe”⁶⁷ ihtiyaç duyar. Birey, kesinlik talep eden sözceler yerine, hep “arası”lığında gezinir. Her bir tanı’da kendini mevcuda bağlayarak resmeder ve mevcudiyette görünür halinden kendine dair bir tasavvur edinerek bir sonraki yaratmayı farklı bağlantılarla resmetmeye devam eder. Neticede, felsefenin ıssız mecralarında pragmatizmden Deleuze’e uzanan meşakkatli yol, bizlere farklı bir düşünme tarzının hayat bulduğu vahaları gösterir. Ne var ki, olumlama ve içkinliğin bu konak yerleri, gerçekliği tek bir bütün olarak kavrayan, düzenleme, biçimleme ve nihayete erdirmeye takıntılı sosyal teorisyene pek görünmez. Biçim düşkünü hakikat aşığının nazarında notasyonun dışına çıkan tiz sesler olarak kalır. Sığ kulakların bestekârı aşına kodlarla çalışırken kaçışı tekrar partisyona uydurur, plastik gerçekliğin, biçimin sesine uymayan yaşamını transpoze eder, aksaklığını senkoplara dönüştürerek ona nizam verir. Lakin her bir kodlama kendisinden taşmaya çalışan daha tiz bir çığlığa yer açar ve bestekâr bir kez daha solfej anahtarıyla kaçışı beş düz çizgi arasında sıkıştırmaya koyulur; aşına bir resim için... Ama hep bir dışarı, oyun dışında kalan bir kaçış yeri, bir yenidenyersizyurtsuzlaşma çizgisi nihai nizam fikrini geçersiz kılar.

⁶⁶ Gilles Deleuze, *Nietzsche*, Çev. İlke Karadağ, Otonom Yayıncılık, İstanbul 2005, 27-28.

⁶⁷ Gilles Deleuze ve Félix Guattari, *Anti Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni 1*, Çev. Fahrettin Ege vd., Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara 2017, s. 68.

ÇOKLUK VE GERÇEKLİK: WILLIAM JAMES'İN MONİZM ELEŞTİRİSİ ÜZERİNE
DELEUZEÇÜ BİR OKUMA
Emre ÖZTÜRK

KAYNAKÇA

- ARNOTT, S. J.; "Tekbencilik ve Deleuze Etiğinde Topluluk Olanığı", *Gilles Deleuze'de Toplum ve Denetim* (iç.), Haz. ve Çev. B. Başaran, Bağlam Yayınları, İstanbul 2005, 7-28.
- BAUGH, B.; "G. W. F. Hegel", *Deleuze'ün Felsefi Mirası* (iç.), Der. G. Jones ve J. Roffe, Çev. Ö. Karakaş, Otonom Yayıncılık, İstanbul 2012, 153-171.
- BOWDEN, S. vd.; "Deleuzian Encounters with Pragmatism", *Deleuze and Pragmatism* (iç.), Ed. S. Bowden vd., Routledge, New York, 2015, 1-17.
- DELEUZE, G.; *Fark ve Tekrar*, Çev. B. Yalım ve E. Koyuncu, Norgunk Yayıncılık, İstanbul 2005.
- DELEUZE, G.; *İki Delilik Rejimi: Metinler ve Söyleşiler 1975-1995*, Haz. D. Lapoujade, Çev. M. E. Keskin, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 2009.
- DELEUZE, G.; *Kritik ve Klinik*, Çev. İ. Uysal, Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- DELEUZE, G.; *Ampirizm ve Öznellik*, Çev. E. Nahum, Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- DELEUZE, G. ve GUATTARI, F.; *Felsefe Nedir?*, Çev. Turhan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.
- DELEUZE, G. ve GUATTARI, F.; *Anti Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni 1*, Çev. F. Ege vd., Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara 2017.
- DIGGINS, J. P.; *The Promise of Pragmatism*, The University of Chicago Press, Chicago 1994.
- DURKHEIM, E.; *Pragmacılık ve Toplumbilim*, Çev. Ö. Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul 2016.
- DUVERNOY, R. J.; "'Pure Experience' and 'Planes of Immanence': From James to Deleuze", *The Journal of Speculative Philosophy*, Vol. 30/No. 4, 2016, 427-451.
- GAVIN, W. J.; "Pragmatism and Death: Method vs. Metaphor, Tragedy vs. the Will to Believe", *100 Years of Pragmatism: Willam James's Revolutionary Philosophy* (iç.), Ed. J. J. Stuhr, Indiana University Press, Bloomington 2010, 81-96.
- HEGEL, G. W. F.; *Tarih Felsefesi*, Çev. A. Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul 2010.
- JAMES, W.; *The Will to Believe*, Longmans, Green and Co., London 1937.

ÇOKLUK VE GERÇEKLİK: WILLIAM JAMES'İN MONİZM ELEŞTİRİSİ ÜZERİNE
DELEUZECÜ BİR OKUMA

Emre ÖZTÜRK

JAMES, W.; *Writings 1902-1910*, Haz. B. Kuklick, The Library of America, New York 1987.

JAMES, W.; *Pragmatizm*, Çev. T. Karakaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

KALLEN, H. M.; "Introduction", *The Philosophy of William James* (iç.), Ed. H. M. Kallen, The Modern Library, New York 1925, 1-55.

KOOPMAN, C.; "Preface: From Philosophy to Philosophies: Prefatory Notes on Deleuzianism and Pragmatism", *Deleuze and Pragmatism* (iç.), Ed. S. Bowden vd., Routledge, New York 2015, xi-xiv.

LAPOUJADE, D.; *William James Ampirizm ve Pragmatizm*, Çev.: N. Polat, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2009.

MADRELIEUX, S.; "Pluralism without Pragmatism: Deleuze and the Ambiguities of the French Reception of James", *Deleuze and Pragmatism* (iç.), Ed. S. Bowden vd., Routledge, New York 2015, 89-104.

MALABOU, C.; "Who's Afraid of Hegelian Wolves", *Deleuze: A Critical Reader* (iç.), Ed. P. Patton, Blackwell Publishers, Oxford 1997, 114-138.

MCGRANAHAN, L.; *Darwinism and Pragmatism: William James on Evolution and Self-transformation*, Routledge, New York 2017.

MEDINA, J. M.; "James on Truth and Solidarity: The Epistemology of Diversity and the Politics of Specificity", *100 Years of Pragmatism: Willam James's Revolutionary Philosophy* (iç.), Ed. J. J. Stuhr, Indiana University Press, Bloomington 2010, 124-144.

NIETZSCHE, F.; *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, Çev. A. İnam, Yorum Yayınevi, İstanbul 2001.

PLEASANTS, N.; "A Philosophy for the Social Science: Realism, Pragmatism, or Neither?", *Foundations of Science*, Vol. 8, 2003, 69-87.

RAJCHMAN, J.; *Deleuze Bağlantıları*, Çev. B. Şannan, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2013.

REFFE, J.; "Error, Illusion, Deception: Deleuze against James", *Deleuze and Pragmatism* (iç.), Ed. S. Bowden vd., Routledge, New York 2015, 73-87.

SMITH, D. W.; "Deleuze and the History of Philosophy", *The Cambridge Companion to Deleuze* (iç.), Ed. D. W. Smith and H. Somers-Hall, Cambridge University Press, Cambridge 2013, 13-32.

YÜCEFER, H.; "Deleuze'un Bergsonculuğuna Giriş", *Bergsonculuk* (iç.), Çev. H.

ÇOKLUK VE GERÇEKLİK: WILLIAM JAMES'İN MONİZM ELEŞTİRİSİ ÜZERİNE
DELEUZECÜ BİR OKUMA

Emre ÖZTÜRK

Yücefer, Otonom Yayıncılık, İstanbul 2014, 7-49.

YÜCEFER, H.; "Deleuze'ün Anti-Hegeliği Üzerine", *Göçebe Düşünmek: Deleuze Düşüncesinin Sınırlarında* (iç.), Haz. A. M. Aytaç ve M. Demirtaş, Metis Yayınları, İstanbul 2014, 110-149.

WHEELER, K. M.; *Romantizm, Pragmatizm ve Dekonstrüksiyon*, Çev.: Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.